

Med utomvetenskapliga glasögon är det spännande att läsa *Culture Unbound* såsom en del av vad vi med ett vagt uttryck kan kalla vår samtids sökande efter nya identiteter och nya placeringar av 'det nationella'. Tiden kan onekligen ibland förefalla ur led – ”obunden”. Det kalla krigets slut innebar en upplösning av det trygga och stabila bipolära tänkandet, och världen har på något sätt blivit större och mer komplex. Kanske är 1990-talets karaktäristikum ett behov av att utvärdera båda de mentala poler vi levt med sedan seklets mitt. O'Dells studie skulle i så fall både kunna ses som ett värdefullt bidrag till och ett uttryck för en sådan utvärdering. Förf. säger själv att som klangbotten för *Culture Unbound* ligger en föreställning om hur man rimligen tolkar större kulturella processer, vilka omfattar såväl ”globalisering” som ”lokalisering”. Vidare, såsom varande en väl genomförd etnologisk studie, hittar O'Dell faktiskt nya läsningar, nya knarrande dörrer till förståelse av den svenska nationella identiteten. Jag menar att han dessutom har visat smakfullheten att därefter inte söka stänga, utan istället låta dessa dörrar vara öppna för framtida kunskapande. Det är inte endast en ädel, utan också en synnerligen konstruktiv bedrift.

Marie Cronqvist, Lund

Ulla Manns: *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/ Stehag 1997. 320 s. English summary. ISBN 91-7139-306-4.

Ulla Manns disputerade våren 1997 i idéhistoria på en avhandling som behandlade Fredrika-Bremer-förbundets (FBF) fyra första decennier. Avhandlingens titel, *Den sanna frigörelsen*, är hämtad från det tal som förbundets initiativtagare och första ideolog, Sophie Adlersparre (f. Leijonhufvud), höll vid konstituerande sammanträde 1884, där hon framhöll att förbundet skulle ”blifva en lefvande minnesvård öfver Fredrika Bremer, genom att fullfölja den höga uppgift hon gifvit oss i arv, den att ’med den sanna frigörelsen bekämpa den falska’”. Avhandlingen analyserar FBFs idé om ”den sanna frigörelsen” och granskar hur den förändrades fram till 1921, då två reformer trädde i kraft, rösträtt för kvinnor och ny giftermålsbalk, som innebar att även gifta kvinnor var myndiga.

Tidigare forskning om kvinnoemancipationen har mest berört den praktiska verksamheten och enskilda

reformer – Manns fokuserar på de idéer som legat bakom samt FBFs människosyn, eftersom den har en fundamental roll i ideologin.

Avhandlingen är disponerad efter en tidsaxel och visar hur förbundets idéer och verksamhet förändrades från den första tidens liberal-feministiska inriktning, då den övergripande idén var att män och kvinnor i samverkan skulle skapa en större jämlikhet mellan könen, via sekelskiftets uppfattning om en könskomplementär människosyn och inriktning på ett mer allmänt samhällsförbättrande projekt, för att vid periodens slut övergå till en slags ”välfärdsfeminism” som pekar fram mot folkhemmet där kvinnorna hade sin givna plats både i familjen och i samhället.

Manns skisserar inledningsvis stegen i kvinnans frigörelse från arvsrätten 1845 fram till kvinnors rätt till högre statliga tjänster 1923. Hon redovisar 1800-talets kvinnosyn som hade sin grund i romantiken. Kvinnans viktigaste livsuppgift ansågs ligga inom familjens sfär som den vårdande och fostrande. Dessa tankegångar kulminerade vid sekelskiftet i idén om samhällsmodern – den gav kvinnan ett värde i samhället genom att hennes kvinnlighet fördes ut i samhället.

När denna inställning ifrågasattes av Almqvist i *Det går an* (1839) och Fredrika Bremer i *Hertha* (1856) lockades kvinnorna ut i debatten. En av dessa var Rosalie Roos (senare Olivecrona), som försvarade Bremers åsikter.

Redan på 1820- och 1830-talen hade kvinnor tagit steget ut ur hemmet genom att delta i filantropiska föreningar, vilket ledde till krav på ökat samhällsinflytande för kvinnorna. Manns anger 1860 som den tid då ett mera verksamt ”nätverk” för kvinnoemancipationen trädde fram. Den centrala gestalten var Sophie Leijonhufvud (Adlersparre), som tillsammans med väninnan Rosalie Olivecrona startade *Tidskrift för hemmet* 1859. Tidskriften blev den viktigaste kanalen för opinionsspridning inom kvinnorörelsen.

Sophie Adlersparre tog under 1860-talet flera initiativ för att förbättra kvinnornas möjligheter, dels att förvärva såväl praktiska som teoretiska kunskaper, dels till försörjning, såväl för arbetarklassens som borgerlighetens döttrar: söndags- och aftonskolor, renskrivningsbyrå, läsesalong och Handarbetets Vänner, som bildades 1874. Andra kvinnor i ”nätverket” tog initiativ som Röda korsets damkommitté, Föreningen för gift kvinnas eganderätt, Bikupan m.fl. Manns skriver att Bikupan var grunden till Handarbetets Vänner. Bikupan grundades av Anna Hierta-Retzius efter fransk

förebild för att sälja handarbetsalster tillverkade främst av *pauvres honteux*. Handarbetets Vänner hade en bredare verksamhetsinriktning, produktion, utbildning, utställningar, som byggde på idéer från Jacob von Falke, museiman i Wien, den allmänna debatten om hemslöjden omkring 1870, riksdagens beslut om stöd för hemslöjden, personliga kontakter med konstnärer och andra samt behovet av praktisk utbildning och försörjning för kvinnor (Sofia Danielson, *Den goda smaken och samhällsnyttan*. 1991, 61ff, 75f).

Tidskrift för hemmets betydelse för kvinnofrågan belyses i avhandlingen och Manns påpekar att tidskriftens ”ledande princip”, som formulerades 1862, *den svenska kvinnans höjande i moraliskt, intellektuellt och socialt hänseende*, återfinns nästan ordagrant i FBFs stadgar när förbundet bildades 1884. I Fredrika-Bremer-förbundets styrelse och bland medlemmarna finner man många av dem som hade medarbetat i tidskriften med artiklar och inlägg, liksom andra i Sophie Adlersparres krets. Ordförande blev en man, riksantikvarien Hans Hildebrand, som också hörde till Sophie Adlersparres bekantskapskrets. Styrelsemedlemmarna var personer ur liberala, intellektuella kretsar, ofta engagerade i socialt reformarbete. Förbundet övertog *Tidskrift för hemmet* och Sophie Adlersparre förblev dess redaktör de första åren. Förbundets organisation, tidskriftens innehåll, verksamheten i olika kommittéer osv. behandlas ingående i avhandlingen.

Sedlighetsdebatten under 1870- och 80-talen fick en nära koppling till kvinnofrågan och skildras som en viktig del i bakgrunden till FBFs ideologi. Uppfattningen om människan som en driftsvarelse var djupt förankrad hos många svenska och nordiska författare, Brandes, Strindberg m.fl. Deras radikala hållning bekämpades av den liberalfeministiska inriktningen som blev FBFs linje. Den ideologi som Sophie Adlersparre formulerat, ”den sanna frigörelsen” skulle bekämpa ”den falska frigörelsen” – den åskådning som dominerades av en naturalistisk människosyn. Sophie Adlersparre ansåg att samma ideal – avhållsamhet före äktenskapet och trohet inom äktenskapet – borde krävas av både män och kvinnor. Detta skulle även kunna påverka prostitutionen och de prostituerades svåra belägenhet.

Fredrika-Bremer-förbundets bildande innebar en politisering och radikalisering av kvinnosaken skriver förf. och tillägger att kvinnorna gick tillsammans med män för att förändra kvinnors villkor, kräva medborgerligt erkännande och social förändring. FBFs frigörelseidé omfattade från början två mål: det individuella

frigörelsemålet – den autonoma kvinnan med individstatus – och ett samhälleligt mål – det goda och jämlika samhället. I dessa mål ingick en kristen personlighetsfilosofi kombinerad med jämlikhet mellan könen.

Redan från början möttes FBF av kritik och hur denna förändras och bemöts av förbundet genom åren är en väsentlig del i Manns analys. Den kritik som förbundet fäste mest avseende vid kom från Ellen Key. Hon ansåg att FBF förnekade könens olikheter – Key omfattade den könskomplementära idén – och det kunde skapa en konkurrenssituation mellan könen menade hon. Key ansåg också att FBF inte omfattade arbetarklassens kvinnor och att det var alltför inriktat på rättsliga reformer. Redan 1887 bemötte Sophie Adlersparre Keys kritik, bl.a. ansåg hon att Key motverkade försöken att ge kvinnor människostatus, konstaterar Manns.

Genom att analysera FBFs människosyn ur ett könskritiskt och historiskt perspektiv problematiserar Manns FBFs sätt att uttrycka sig om kvinnlighet, vilket leder fram till konstaterandet att FBFs ursprungliga ideologi var betydligt mer könskritisk än vad andra forskare hävdar. Det fanns en medvetenhet om samspelet mellan makt och kön och om att ”betydelser av kön skapades i en hierarkisk ordning som i hög grad byggde på argument om kvinnor och män som artskilda såväl fysiskt som psykiskt”.

Sophie Adlersparre avled 1895 och snart började Fredrika-Bremer-förbundets ledning bli alltmer ambivalent till hennes idéer. Den könskomplementära människosynen kom omkring sekelskiftet att vinna insteg inom FBF. ”Å ena sidan tog man kraftfullt avstånd från [Keys] människosyn och etik. Naturalismen avvisades som etiskt hållningslös och i högsta grad skadlig för kvinnosaken. Å andra sidan ökade benägenheten att acceptera en könskomplementär människosyn”, skriver Manns. Ellen Fries, som varit Sophie Adlersparres förtrogna, avgick ur styrelsen 1898, medan andra, som byråföreståndaren Gertrud Adelborg, som också varit med från FBFs begynnelse, och vice ordföranden Agda Montelius, i sina åsikter närmade sig Ellen Keys frigörelseidé.

Den könskomplementära människosynen kunde på ett enkelt och slagkraftigt sätt motivera varför kvinnor skulle få ökat medbestämmande i samhället och uppvärderade kvinnornas traditionella erfarenheter. Manns konstaterar att förändringen i FBFs syn på detta kompletterades med en prioritering på praktiska reformer. Svårigheten för förbundet att hantera de ideologiska

meningsmotsättningarna gjorde att man splittrade upp resonemangen på delfrågor, som sociala frågor, kvinnolöner, folkbildning, kvinnors rätt till höga statliga ämbeten, sjukvård och sexualupplysning, vilket ledde till ökad pragmatism.

En följd av moderlighetstänkandet blev att intresset för husmoderns arbete ökade. 1907 grundade förbundet en lanthushållsskola i Rimforsa för att ge landsbygdens kvinnor möjlighet till försörjning och för att öka intresset för hushållsarbetet. Ytterligare en lanthushållsskola grundade FBF i Apelryd 1916 och en skola för kvinnlig yrkesutbildning, en sömnadsskola, grundades 1917. Ett centralt kvinnoråd inom folkhushållningskommissionen inrättades 1916 efter krav från bl.a. FBF och förslag om hemkonsulenter började formuleras efter första världskrigets slut. Idéerna om den rationella husmodern var en kvinnlig motsvarighet till det samtidigt framväxande ingenjörsyrket, har Yvonne Hirdman framhållit.

I mitten av 1910-talet ansåg skribenter i FBFs tidskrift att man gått för långt i intresset för husligheten. Men från FBFs sida betonades t.ex. av Kerstin Hesselgren att en professionalisering och värdehöjning av hushållsarbetet kunde öka kvinnors självständighet och därigenom skulle kvinnofrigörelsen gagnas. Idéerna om moderlighet, huslighet och kvinnlighet blandades till ett övergripande kvinnoideal som byggde på idén om starka och kunniga kvinnor, som utifrån särskilda, könsspecifika kvaliteter deltog i samhälls- och politiskt arbete, konstaterar Ulla Manns och citerar Yvonne Hirdmans åsikt att det könskomplementära människoidealet uppvärderade kvinnors erfarenheter samtidigt som den manliga normen kritiserades. Kombinationen blev ett framgångsrikt koncept för frigörelse och jämlikhet under 1900-talets början.

Rösträttsfrågan dominerade arbetet för kvinnornas frigörelse under 1900-talets första decennier och flera föreningar som verkade för rösträtt och förbättring av kvinnornas villkor tillkom vid denna tid. Trots skilda politiska grundinställningar samarbetade dessa organisationer för det gemensamma målet – allmän och lika rösträtt för såväl kvinnor som män. Fredsrörelsen var en annan fråga som fr.o.m. 1910-talet engagerade kvinnoförbunden och utgjorde grund för samarbete även internationellt. FBF bidrog under denna tid till bildandet av kvinnliga yrkesföreningar och i debatten om aktuella lagstiftningsfrågor.

När riksdagen beslutat om rösträtt för kvinnor 1919 började luften gå ur kvinnorörelsen. 1921 antog Fred-

rika-Bremer-förbundet nya stadgar där kvinnans medborgerliga plikter stod i centrum och de lokala kretsarna fick större inflytande i organisationen. Männens försvann ur styrelsen – 1884 var 10 av 24 styrelseledamöter män – 1921 kvarstod endast Oscar Montelius som suppleant. FBFs opolitiska inriktning betonades, men det borgerliga inslaget i ledningen var påtagligt. Fortfarande stod de praktiska frågorna i centrum, men många saknade visioner för verksamheten. Under rösträttsarbetet var det viktigt att hålla samman skilda uppfattningar inom organisationerna, vilket gjorde att man undvek ideologiska diskussioner under denna tid. Manns anser att ett ideologiskt svagt ledarskap och den ökade pragmatismen banade väg för en mer konventionell människosyn inom Fredrika-Bremer-förbundet under decennierna in på 1900-talet.

Skiljelinjen inom kvinnorörelsen gick inte främst mellan borgerlig respektive socialistisk, inte heller mellan könskomplementaritet och en mer könsindifferent liberalism, utan mellan visionärer som försökte överskrida rådande maktordning och realpolitiker som verkade för bättre villkor och handlingsutrymme inom densamma, skriver Ulla Manns i slutkapitlet och det kan också bilda sammanfattning för en välskrivna, nyanserad och intressant avhandling om den äldsta och kanske mest betydande organisationen inom den svenska kvinnorörelsen. Det är tankeväckande läsning som ger relief och kommentarer till dagens debatt.

Sofia Danielson, Lidingö

Karin Salomonsson: *Fattigdomens besvärjelser: Visionära ideal och vardagliga realiteter inom socialt arbete*. Historiska Media, Lund 1998. 256 s. English summary. ISBN 91-88930-28-9.

En av den etnologiska vårdforskningens centrala frågor kan formuleras: vem gör vad, för vilka, hur, varför och vilka följder får verksamheten? Frågan leder in på företeelser som social åtskillnad, avvikelse, annorlundahet, normalitet, kontroll och disciplinering. Den föder spörsmål som rör den goda viljans dilemman och vården som en del av större processer som t.ex. välfärdsstaten och moderniteten. I detta etnologiska vårdforskningsfält placerar sig Karin Salomonssons *Fattigdomens besvärjelser*. Avhandlingen behandlar socialvårdens visioner och deras realiseringar ungefär från sekelskiftet 1900 och framåt. Syftet är att ”utifrån ett